

FERDINAND KRATINA:

Poznámky k metodě eidetické

Ve své poslední knize »Člověk a svět« pokusil se dr. Trnka mezi jiným zhodnotiti filozoficky t. zv. eidetické výzkumy a obeznámiti s nimi svoje čtenáře. Jako ve všech svých knihách užívá i zde jazyka spíše žurnalistického, plného lesklých výrazů, které svou líbivou třpytivostí obratně zastírají obsahovou nejistotu a věcnou nekritičnost. Psychologický problém eidetických jevů vysvětluje auctor v kapitole nadepsané »Vizionářští umělci. — Z nových problémů filozofie tvoření.« Pokusím se ukázati na této kapitole nedostatky pracovní metody dr. Trnky, neboť pokládal bych za opravdové nebezpečí, kdyby u nás tato metoda měla zdomácněti. Načrtnu nejprve stručně fakta, o která při tomto psychologickém problému jde a doprovodím pak poznámkami filozofické výtěžky Trnkovy.

Eidetický význam má svůj původ v originálních pozorováních vídeňského otologa V. Urbantschitsche, který je zpracoval v knize »Über subjektive optische Anschauungsbilder« (1907). Po odmítavé kritice Stumpfově a G. E. Müllerově věc zapadla. Teprve kolem r. 1920 stala se nanovo aktuální zásluhou marburského profesora E. R. Jaensch a jeho spolupracovníků a vzbudila přirozeně zesílený zájem, hlavně pro dalekosáhlé a příliš smělé důsledky, v nichž se Jaensch — jak se zdá — značně ukvapil. Na základě pozorování Urbantschitschových a marburské školy bylo zjištěno, že určité procento mládeže má schopnost viděné předměty (na př. barevné obrázky) po odstranění předlohy poznovu si vybaviti úplně názorně, s plným počitkovým charakterem. Tyto schopnosti se nazývají eidetické a jejich nositelé eidetikové. Má tedy eidetik schopnost eksponovaný obrázek promítnouti si na př. na šedou plochu (při zavřeném oku na t. zv. oční šed, a na ní jej poznovu vidět, doslova číst a ukazovat si prstem. Příbuzným jevem je t. zv. záporný pa-obraz u každého běžný; eksponovaná barevná plocha na šedé podložce po odstranění předlohy je viděna v doplňovací barvě. Eidetické schopnosti vyskytují se u mládeže ve větší míře mezi 11.—16. rokem, po pubertě se ztrácejí a u dospělých existují jen výjimečně. Tyto schopnosti mají různé stupně, na nejsilnějším stupni (zastoupeném však jen asi u 3—4% mládeže) je na př. vybavována celá složitá předloha se všemi podrobnostmi. Marburská škola se pokouší ukázati, že eidetické schopnosti jsou jevem charakteristickým pro všechnu mládež určitého věku. Důkaz se ovšem dosud nezda-

řil. Ale důsledky této nedokázané teze propracoval Jaensch do neobyčejných podrobností. Tento jev je nazýván podle Urbantschitsche subjektivním optickým názorovým obrázkem. Poněvadž tu jde v podstatě o kopii viděné předlohy, řadí jej Jaensch k paměťovým obrazům, které si dělí v negativní paobrazy — názorové obrazy — představové obrazy. I toto souřadné dělení je velmi problematické. Jaensch se pokouší ukázat, že názorové obrazy, které by byly jakousi smyslovou pamětí, mají značný vliv na výstavbu světa vjemového a představového. Ukazuje to experimentálně na př. na jevu viděné velikosti, barevné stálosti nebo na Hering-Hillebrandově horoptrové úchylce. Pramen »racionálního« zpracování vjemového světa vidí Jaensch v názorových obrázcích. Jiným článkem Jaenschových dohadů jest, že názorové obrázky jsou původní nediferencovanou jednotou, z níž se vyvíjejí na jedné straně vjemy a na druhé straně představy. Tyto smělé konstrukce znamenaly by pro psychologickou teorii opravdovou revoluci a jejich filozofické důsledky byly by dalekosáhlé — kdyby se ovšem daly prokázati. Prozatím potvrzovány nejsou, naopak ukazuje se, že práce jednotlivých Jaenschových spolupracovníků trpí značnými nepřesnostmi, závěry že jsou ukvapené a tak je vidět u strážlivých psychologů značnou zdrželivost (vyjímaje snad Henninga). Z uvedeného náčrtku je zřejmo, že při optických názorových obrazech jde o doslovnou kopii dřívějšího dojmu a ne o fantazijní představu, která je vždy novotvarem, t. j. novou sestavou počitkového materiálu.

Srovnejme nyní, co z těchto psychologických faktů filozoficky vytěžil dr. Trnka. Počíná příslušnou kapitolu takto: »Teprve v nedávné době otázka výtvarně zrakové fantazie, obrazové představivosti, stupňující se někdy až ve vizionářství a halucinace, počala být nově osvětlována.« (Str. 101.) Auktor bude tedy řadit optické názorové obrázky, kterým je kapitola věnována, do fantazijních představ, s nimiž ovšem nic společného nemají. Na to přechází auktor k historické poznámce, kterou nutno nazvat při nejmenším trapným omylem. »Byl to hlavně göttingský profesor G. E. Müller, jenž se věnoval problému vnímání, zejména pak otázce subjektivních obrazových představ. Shromáždil kolem sebe žáky a své teze ověřoval pozorováním experimentálním.« (Str. 102.) Každému odborníku v psychologii jest až příliš dobře známo, že G. E. Müller neměl naprosto žádné účasti na výzkumu subjektivních názorových obrázků. Müller je pokračovatelem Ebbinghansova geniálního výzkumu paměti a vypracoval paměťovou mechaniku do neobyčej-

ných podrobností. Omezoval se však jen na vzpomínkové představy a jejich řád, kdežto na Urbantschitschových výzkumech demonstroval svůj pojem apsychnomního chování. Proč tedy poučuje dr. Trnka tak nesprávně své čtenáře? Je to neinformovanost či leda-bylost? Dr. Trnka se mylně domnívá, jakoby při eidetických obrazech šlo o fantazii, ač tu jde zřejmě o doslovné kopie viděného materiálu. Píše výslovně: »Kroh zjistil u některých (žáků) neobyčejně živou představivost obraznou a nazval je eidetiky« (str. 102). Podle prvního citátu zraková fantazie a obrazivá představivost je totéž. Zásluhy Jaenschovy zachycuje auctor v této zkratce: »Jaensch počal využívatí otázky obrazových představ pro celou nauku o vnímání, představování a vůbec tvoření názoru na svět« (str. 103). Jak jí využil, o tom čtenáře nepoučí. Za to hned dodává s papírovou pseudoučeností: »Příklání se (= Jaensch) k typové psychologii, vracuje se k Diltheyovi, setkává se se Sprangrem, Siebeckem, Lippsem, Volkeltem, Groosem a j.« (str. 103). Dají nějaké poučení tato jména a slova, která již nejsou dále rozváděna? Proč zůstává auctor na této větě nic nepovídající a nevyloží čtenáři, v čem se Jaensch setkává s uvedenými badateli? Není to zřejmě hra na vědu (či filozofii)?

Jak povrchně se obeznámil dr. Trnka s účinky eidetických vloh, je vidět na tomto falešném faktu: »Jest také úzký vztah mezi eidetickým založením mládeže a schopností mládeže kreslití a malovati« (str. 104). Auctor se tedy oddává klamu, že eidetik disponující schopností promítat viděné obrázky, může si je tužkou prostě »přetáhnout« a vždy bude výborným kreslířem. Zkušenosti ve škole však ukazují, že mezi eidetiky jsou také neschopní kreslíři. Je to tím, že eidetické obrázky vyznačují se těkavostí a nestálostí a pak že při kreslení musí žák upnout pozornost ke špičce tužky, čímž obrázek mizí. Eidetické obrázky mohou být i překážkou pozornosti a pak školního prospěchu. V pomocných školách je na př. zjištěno silnější procento eidetiků. Od filozofa Trnkova ražení nežádejte ovšem, aby se pracně probíjel monografiemi a aby se obeznamoval v celé bohatosti a složitosti s materiálem, který dosud není souhrně sebrán. Jeho tvůrčí schopnosti samy si vybudují ve »šťastných vizích« data potřebná pro »syntetická pojetí«. Že takovou metodou dr. Trnka vědecká fakta úplně křiví, zkresluje, ba falšuje, to je mu úplně lhostejné. Je však nutno auctora se dotázat, s jakou čtenářskou obcí počítá a jak si představuje české psychology?

Přecházejí k výkladu o umělecké tvorbě píše dr. Trnka, že »obrazy eidetické . . . jsou p o d s t a t n o u složkou uměleckého tvo-

ření« (str. 105). Psychologie prozatím zjistila, že eidetické schopnosti vyskytují se u dospělého člověka výjimečně a také u umělců nejsou běžné. Rozhodně však nejsou eidetické vlohy předpokladem umělecké tvorby. Jaensch se sice pokouší ve svých dalekosáhlých dedukcích hledat vlivy eidetických obrazů v tvůrčí činnosti umělecké, ale to přec neznamená, že jsou její podstatnou složkou. Jak málo zdržlivosti a kritičnosti si auctor ukládá, ukazuje toto místo: »Pud po výrazu vede dále k zvláštním jedinečným případům vzájemného pronikání představ smyslových: typ synestetický« (str. 105). Působí-li výklad synestezií, tedy na př. t. zv. barevného slyšení psychologii určité potíže, řeší je »filozof« hravě, převede je prostě na »pud po výrazu«. Mám se snad domnívat, že auctor sám nechápe jalovost tohoto výkladu? Dr. Trnka vytýká škole Jaenschově, že eidetičnost přijímá pouze na tělesné smysly. »Což když však tělesnost a duševnost jest pouhá metodická pomůcka a bytost je nedělitelná a je jiné podstaty, takže by se mohlo říci, že příčinou eidetičnosti je právě tak typičnost duševního založení nikoli tělesné smysly?« (str. 109). Je-li i tělesnost i duševnost pouhou metodickou pomůckou, pak by výklad »typičností duševního založení« trpěl stejnou jednostraností. Podle auctora »souvislost eidetičnosti se smysly tělesnými bylo by třeba zkoumati mnohem kritičtěji. Neboť zdá se, že eidetičnost je mnohem komplikovanější a že souvisí s typovostí člověka« (str. 110). Domnívá se auctor, že ukazuje lepší cestu k řešení? A což pak typovost neprojevuje se též v oblasti smyslové?

Ostatně typologie ve filozofickém podání Trnkově nevypadá nikterak lákavě. V souvislosti s citovaným místem píše dr. Trnka: »Jest dvojí typ vizionářských umělců: typ goethovský a hoffmannovský. Typ goethovský má vize, obrazové představy ryze výtvarné, opřené o skutečnost... Taková je fantazie Wagnerova, vizionářství Smetanovo... vize Rubensovy... Zde představové obrazy jsou skutečné vzpomínky, opět viděné vzpomínky, syntetické, mnohonásobně zhodnocené tvořivosti« (str. 110). Tento typ převádí tedy auctor na optickou oblast. Jak jí ale vyloží dílo Smetanovo, nebo jak by vyložil rozdíl Smetanovy tvorby oproti Dvořákově, kterou již řadí k druhému typu, zapomněl podotknouti. Auctorova strojená krasomluva umožňuje, aby přesnému výkladu typových odlišností obratně uhnul; pak ale nemá valného smyslu vůbec se jich dotýkat. Uvedu na konec ještě jednu ukázkou typologického výkladu: »Není místa, abych dále ukázal, jak vizionářství umělecké souvisí úzce s romantizmem« (str. 111). Srovnáváje romantizm Hoffmannův a

Goethův dodává: »Nejlépe je to vidět na malířích: akustická vize van Goghova proti zrakové Féliciena Ropse, vize Rubensova proti Rembrandtově« (str. 112). Jaký je to nemožný simplizm! Proč pak auktor neukáže, v čem spočívá akustičnost pláten Goghových a v čem optičnost kreseb Ropsových? Toto nakadeřené slovičkářství musí přece i čtenáře bez odborného vědění naplnit aspoň nespokojeností.

Závěrem k uvedeným ukázkám Trnkova filozofování dodávám. Trnkova pracovní metoda představuje dnes typ, který vynesl na povrch poválečný nedostatek rigoróznosti a solidnosti a který s postupující duchovní konzolidací nutně je určen k zániku. Dr. Trnka zašel na zcestí plané a dekorativní retoriky, která užívá slov, kde má mluvit věc, která sahá po kulatých výrazech, jimiž lze kroutit bez konce a vždy zastříit obsahovou nejistotu. Z toho důvodu se vyhýbá, kde to je jen poněkud možno, vědeckým pojmům a uchyluje se k dekorativním výrazům se zdáním osobního ražení, jimiž by unikl obtížím a přesným hranicím psychologických pojmů rozrůzněných s neobyčejnou jemností, jako jsou: počitek, vjem, optický názorový obraz, představa vzpomínková, představa fantazijní. Trnkovy termíny jako: obrazivá představivost, živá obrazná představivost, obrazové představy, vize, představy výtvarné, vzpomínky mnohonásobně zhodnocené tvořivostí jsou úmyslně voleny tak, aby při případné konfrontaci se skutečným zůstala zadní dvířka volná. Do takových hladkých slůvek vsuneš všechno a můžeš pomocí nich umně sprádat »vyšší syntezu«. Stejně nápadně bije do očí auktorova nekritičnost a ledabylost. Jeho zpracování eidetických jevů ukazuje zřetelně, že se s jejich podrobným výzkumem neobeznámil a že si není vědom hypotetičnosti smělejších konstrukcí Jaenschových. Nakládá s nimi klidně jako se zajištěnými fakty. Ba jeho neinformovanost jde tak daleko, že jejich výzkum přisuzuje badatelům úplně jiným (Müllerovi). Nedal si ani tolik práce, aby alespoň přehlédl prameny. Mezi Jaenschovými pracemi o eidetice uvádí mylně i jeho dvě starší monografie, které se týkají prostorových vjemů a nemají nic společného ani s eidetikou ani s tvůrčí fantazií. Proti tomu je nutno protestovat. Kritika nemůže k ní mlčet. Beze všech pochybností nese se nad knihou neviditelné heslo: snadnost úspěchu. Kdyby Trnkova víra v etické hodnoty, o nichž také píše, byla opravdová, pak by si tuto pracovní morálku musil znechutiti.